

УДК 347.956(091)

І. Іліопол,асистент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ВИНИКНЕННЯ Й РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ АПЕЛЯЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Державною гарантією забезпечення права на апеляційне оскарження судових рішень, що не набрали чинності, є закріплення в статті 129 Конституції України норми щодо забезпечення права на апеляційний перегляд справи як одну з основоположних засад судочинства. Право на апеляцію відповідає міжнародним стандартам і є складником права на судовий захист. Реформування судочинства, що відбувається в країні, прагне привести норми законів України у відповідність до міжнародних стандартів, які відповідають конституційним принципам і засадам. Однак виправити всі помилки, що допускаються судами першої інстанції, повністю не видається можливим, тому важливою гарантією права на справедливий суд є забезпечення права на апеляційний перегляд судових рішень.

Виходячи з вимог, які висуваються до судового рішення статтею 213 Цивільного процесуального кодексу України, законним є рішення, яким суд виконав усі вимоги цивільного судочинства та ухвалив рішення відповідно до законів України. Обґрунтованість же впливає з повного й усебічного з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підтвердження своїх позовних вимог або заперечень, підкріплених доказами, досліджених у судовому засіданні. Однак з огляду на судову практику в деяких випадках виникає потреба мати додаткові гарантії захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів. Однією з таких гарантій є закріплене в нормах Основного Закону (стаття 129) як одну з основних засад забезпечення

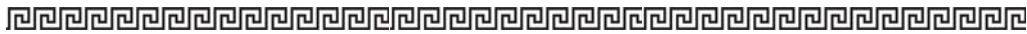
права на апеляційний перегляд справи [1].

Тому особливою актуальністю набуває питання глибокого теоретичного дослідження основних правових інститутів цивільного процесуального права, їх реформування з метою створення ефективної процедури здійснення судочинства в цивільних справах, зокрема інституту апеляції як етапу судочинства, на якому здійснюється перевірка законності й обґрунтованості судових рішень, що не набрали чинності.

Дослідження історичного аспекту виникнення та розвитку інституту апеляції свідчить про те, що апеляційне провадження як спосіб перегляду судових рішень з'являвся на певному етапі розвитку тієї чи іншої країни залежно від стадії розвитку держави.

Як зазначає Ю.С. Шемшученко, апеляція (лат. *appellatio* – звернення) – одна з форм оскарження судових рішень у цивільних і кримінальних справах до суду вищої (апеляційної) інстанції, що має право переглядати справу. Як гарантія законності й обґрунтованості судових рішень закріплена в законодавстві більшості країн (Великобританія, США, Франція, Італія, Австрія тощо). Інститут апеляційного провадження здавна відомий і в Україні [2].

Сьогодні немає однозначної відповіді на питання, де й коли виник цей правовий інститут, одні вчені пов'язують виникнення апеляції із закріпленням його у XVIII ст. у Франції, інші (Ф.М. Дмитрієв, Є.А. Борисова, К.Н. Анненков) момент виникнення цього способу оскарження судових рішень пов'язують з існуванням Рим-

ської імперії, а вже пізніше й народів Європи. Уважається, що друга позиція є правильною, так як вона знаходить своє підтвердження в історії розвитку держави та права Давнього Риму.

Тобто вияви інституту апеляції виникають ще за часів Стародавнього Риму, який вважається лідером у правовому розвитку. Саме тут виникають різні правові норми, закони, звичаї, які надалі поширилися по світу, вплив римських норм спостерігається в багатьох законодавствах сучасних держав, які застосовують їх і досі.

У додержавний період Риму для захисту порушених прав особи застосовувались звичаї, пізніше самоуправство (самовільний напад з метою встановлення такого стану речей, який відповідав би дійсно чинному праву особи, яка здійснює насилля) і самозахист (самовільне відбиття чужої неправої поведінки: на насилля дозволено відповідати насиллям), нерідко й кровна помста. З установленням римської держави захист прав індивідуумів упорядкувався: вирішення спірних питань увійшло до компетенції державних органів, що призвело до формування цивільного процесу. Згодом на заміну самоуправству приходять, замінюючи один одного, такі види римського судового процесу: легісакційний, формулярний і екстраординарний [3].

Так, у першу половину періоду римський цивільний процес відрізнявся такою особливістю, що мав дві стадії: процес *“in iure”* та процес *“in iudicio”*. У процесі *“in iure”* брали участь сторони й судовий магістрат. Магістрат не здійснював судових функцій, а тільки був присутнім на тих урочистих актах у процесі судочинства, що здійснювали сторони. Його участь зводилась до того, що він вимовляв відомі репліки та формули. Стосовно сторін, то вони на цій стадії також здійснювали акти: позивач заявляв вимоги проти відповідача, а відповідач, у свою чергу, міг не погодитись із заявами позивача. Сукупність формул і жестів, що здійснювались на цій стадії, мали назву «легісакційний процес» [4].

Тобто, як зазначав М.М. Страхов, на цій стадії процесу спір не розбирався й рішення не виносилось. Це відбувалось на другій стадії – *in iudicio*, де діяли лише сторони та обраний ними *iudex privatum* (третейський суддя). На цій стадії сторони не здійснювали обряди й ритуали, а у вільній формі робили заяви, наводили докази правоти, запрошували свідків, суддя розглядав справу і виносив по ній остаточне рішення. Ані апеляції, ані касації на цьому етапі розвитку процесу не було [5].

Тобто якщо відповідач на стадії *“in iure”* не погоджувався з вимогами, що заявляв позивач, але відповідно до встановленої законом форми оскаржував їх, то процес переходив до другої стадії й починалось провадження *“in iudicio”*. Фактичні докази правоти сторін розглядали судді, яких обирали самі сторони серед запропонованих осіб, котрі були сенаторами, а рішення, ухвалене судом, було безапеляційним [4].

За часів імперії легісакційний процес у зв'язку зі зміною суспільних відносин замінюється на формулярний. Для нової форми процесу була характерною відсутність судових інстанцій із поділом на вищі та нижчі. Він також мав дві стадії: *“in iure”* та *“in iudicio”*. У цьому процесі значно зростає роль претора, який прийшов на зміну магістрату, а саме: самостійне призначення судді, видача письмових указівок щодо суті справи (формул), одноосібне вирішення питань про подальший хід справи. Рішення судді по спору оскарженню не підлягало, воно одразу набирало чинності й визнавалось за істину.

У цей час з'являються перші способи оскарження. Так, проти всіх актів, здійснених магістратом (крім присяжного судді), допускалися *“intercession”* інших магістратів. Більше того, сторона, яка була незадоволена рішенням, могла отримати від магістрату скасування рішення шляхом *“restitutio in integrum”* (відновлення в попередньому стані), тобто реституцію стосовно рішення. Такі вимоги висувалися протягом року, підставою для скасування рішення слу-

гувало прийняття рішення під впливом сили, страху, обману, лукавства або віку. У всіх випадках за скасуванням рішення слідував новий процес. Так, рішення могло бути скасоване за допомогою едикту претора, вищого претора або вищого магістрату [6].

Коли в період абсолютної монархії поділ цивільного процесу на *ius ta iudicium* утратив свою необхідність, процес отримав назву надзвичайно екстраординарного (*extra, ordinem*). Сутність цього процесу полягала в тому, що спірні справи розглядалися магістратом без передачі рішення по справі присяжному судді. В екстраординарному процесі судові функції здійснювалися адміністративними органами: в Римі та Константинополі – *praefectus urbi* (начальником місцевої поліції), у провінціях – правителем провінції, а по менш важливих справах – муніципальними магістратами. Імператор нерідко приймав судові справи на власний розгляд. Отже, на противагу процесу класичного періоду, в екстраординарному процесі було допущено апеляційне оскарження винесеного рішення в наступну вищу інстанцію. Виникнення інституту оскарження в цивільному судочинстві у формі апеляції датується III сторіччям нашої ери [7].

Апеляційне провадження спочатку було дуже неупорядкованим, але поступово отримало певну організацію. Своє остаточне оформлення та закріплення як засіб оскарження судових рішень апеляція отримала в період царювання імператора Юстиніана (527–565 років) [4].

Отже, виникнувши в давньому Римі, інститут апеляційного оскарження продовжив своє існування шляхом рецепції римського права, отримавши свій подальший розвиток у судовому провадженні багатьох європейських країн, а аналіз наукових праць та історичних джерел дає можливість стверджувати, що інститут апеляційного перегляду судових рішень ще здавна відомий і на українських землях.

Побудова в Україні правової держави, формування громадського суспіль-

ства спонукають звернутися до історичного досвіду нашого народу в цій царині [8, с. 3].

Процесуальний порядок оскарження й апеляційного перегляду справ уперше отримав закріплення в статутах 1, 2, 5, 6 розділу VI Статуту Великого князівства Литовського 1529 року, був розвинутий у наступних статутах 1566 і 1588 років. Статут установлював не тільки чіткий порядок для подання апеляції, а й передбачав виключний перелік випадків, при яких апеляція не допускалась. При цьому варто зазначити, що в діяльності судів органічно поєдналися європейський правовий досвід і традиції давньоруського права.

Виникнення апеляційного (за змістом способу оскарження, а не за назвою, оскільки називається «апеляційний») цей спосіб став пізніше – у XVIII ст., в результаті запозичення із джерел права країн Західної Європи) способу оскарження рішення можна зарахувати до часу видання Судебників.

Інститут апеляційного оскарження був також докладно врегульований у «Правах, за якими судиться малоросійський народ». Апеляція визначалася як «правильне відкликання й перенесення з нижчого суду до вищого справи сторін, що судяться, коли одна якась із них уважала себе скривдженою вироком, винесеним у її справі в цьому нижчому суді».

«Права, за якими судиться малоросійський народ» визначали підстави, строки й порядок подання апеляції, порядок її розгляду та вирішення.

За Статутом цивільного судочинства Російської імперії, що діяв в Україні до 1918 року, сторонам цивільного процесу надавалось право подавати мотивовану апеляцію на рішення окружних судів. Рішення судів апеляційної інстанції були остаточними й підлягали негайному виконанню.

Отже, Статут цивільного судочинства 1864 року закріпив апеляцію як основний інститут перегляду судових рішень.

Важливий крок на шляху формування власної судової системи зробила Центральна Рада, коли прийняла 30 грудня 1917 року спеціальний Закон «Про заведення апеляційних судів». 8 липня 1918 року було затверджено Закон «Про судові палати й апеляційні суди». У зазначений період на території України тимчасово зберігали чинність закони колишньої Російської імперії, зокрема Статут цивільного судочинства, яким деякий час керувались апеляційні суди.

З установленням радянської влади інститут апеляції припинив своє існування, а натомість було запроваджено інститут касації, який за змістом суттєво відрізнявся від однойменного інституту світового процесуального законодавства. У результаті вдосконалення процесуального законодавства після розпаду СРСР апеляція посіла належне місце в цивільних процесуальних кодексах колишніх радянських республік, зокрема Естонії, Казахстані, Азербайджані та Молдові [8, с. 4].

Конституцією України (статті 125, 129) також передбачено дію в судовій системі нашої держави апеляційних судів і, відповідно, забезпечення апеляційного перегляду справи у визначених законом випадках.

Аналіз законодавства країн колишнього СРСР і тих, де апеляція тривалий час ефективно застосовується, дає можливість визначити характерні особливості цього інституту: апеляція подається на рішення суду першої інстанції, які не набрали законної сили; справа за апеляцією переноситься на розгляд суду вищого рівня; подання апеляції зумовлено неправильним установленням судом першої інстанції фактичних обставин справи, неправильним застосуванням закону або неповнотою доказового матеріалу, поданого особами, які беруть участь у справі; апеляційний суд, розглядаючи справу, вирішує як питання факту, так і питання права, тобто перевіряє як юридичну, так і фактичну сторону справи в тому самому обсязі, що й суд першої інстанції; апеляція допус-

кається лише один раз у кожній справі; розгляд справи в апеляційному суді здійснюється з додержанням основних засад судочинства.

Аналіз виникнення й розвитку судової системи на території України з періоду Київської Русі та до теперішнього часу дав змогу сформулювати декілька висновків.

Проголошення державної незалежності поставило на порядок денний питання про проведення судово-правової реформи, якою передбачено кардинальне реформування судової системи, форм судочинства й інституту перегляду судових рішень. І в цьому полягає найперша передумова запровадження інституту апеляції в цивільному процесі України.

Система охорони прав під час перегляду судових рішень, що залишилась Україні у спадок від колишнього Радянського Союзу, як за змістом, так і за формою не відповідала політико-правовим і соціально-економічним реаліям, які склалися в Україні. Подолання цих недоліків і необхідність створення системи правосуддя, що відповідає сутності нової державності й засадам демократичного розвитку, – це друга передумова запровадження інституту апеляції.

І, нарешті, третьою соціальною передумовою, яка зумовила невідкладність цієї реформи, стала глибока криза всіх інституцій системи юстиції.

Ключові слова: апеляційний перегляд, судові рішення, історико-правовий аспект, апеляційне провадження, цивільний процес України.

Стаття присвячена дослідженню й аналізу історико-правового аспекту виникнення та розвитку інституту апеляції в цивільному процесі. Задля якісного і глибокого вивчення актуальних питань апеляційного перегляду судових рішень варто більш детально й докладніше вивчити історію виникнення та розвитку інституту перегляду судових рішень в апеляційному порядку.

Стаття посвящена исследованию и анализу историко-правового аспекта

возникновения и развития института апелляции в гражданском процессе. Для качественного и глубокого изучения актуальных вопросов апелляционного пересмотра судебных решений следует более детально и подробно изучить историю возникновения и развития института пересмотра судебных решений в апелляционном порядке.

The article is dedicated to the study and analysis of historical and legal aspect of origin and development of institute of appeal in civil procedure. For quality and profound study of current issues of appellate review of judicial decisions, it is necessary to have a more detailed and thorough research of history and development of appellate review institute of trial court decisions.

Література

1. Конституція України, прийнята Верховною Радою України 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Юридична енциклопедія : в 6 т. / відп. ред. Ю.С. Шемшученко та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998–2004. – Т. I. – 1998. – С. 127.

3. Бортник Ю.М. Історичний розвиток апеляційного провадження / Ю.М. Бортник // Судова апеляція. – 2006. – № 1(2). – С. 125.

4. Борисова Е.А. Апеляція в гражданском и арбитражном процессе / Е.А. Борисова. – М. : Юрид. бюро «Городец», 1997. – С. 7.

5. Страхов М.М. Історія держави та права зарубіжних країн / М.М. Страхов. – Х., 1994. – С. 70.

6. Бондаренко Н.Л. До питання про розвиток та виникнення інституту апеляції зарубіжних країнах / Н.Л. Бондаренко // Університетські наукові записи. – 2005. – № 3 (15). – С. 85–92.

7. Борисова Є.А. Апеляція в цивільному (арбітражному) процесі / Є.А. Борисова. – 2 вид., випр. і доп. – М. : Городец, 2000. – С. 12.

8. Коваль В.М. Апеляційні суди в Україні: становлення і розвиток : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / В.М. Коваль. – О. : Одес. нац. юрид. акад., 2004. – С. 3.

